

*Т. В. Кондратюк,
кандидат науки з державного управління,
докторант кафедри філософії та методології державного управління
Національна академія державного управління при Президенті України*

РОЗВИТОК ТЕОРЕТИЧНИХ УЯВЛЕНЬ ПРО МЕХАНІЗМИ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ СУСПІЛЬСТВОМ І СФЕРОЮ СІМЕЙНИХ ВІДНОСИН В УКРАЇНСЬКІЙ НАУЦІ

У статті охарактеризовано етапи розвитку наукових досліджень державного управління та системи його механізмів в Україні. Проаналізовано існуючу сукупність спеціальностей галузі науки "Державне управління" під кутом зору її подальшого вдосконалення. Досліджено поняття механізмів державного управління як елемент теоретичної бази державно-управлінської науки. Сформульовано інституціонально-компаративну методологічну стратегію як засіб дослідження механізмів державного управління. Виявлено основну специфіку підсистеми механізмів державного управління сферою сімейних відносин.

In the article the stages of government and public administration and their mechanisms scientific research in Ukraine are characterized. Existing specialties system of government and public administration academic discipline is analyzed from the view-point of its further improvement. The concept of mechanisms is investigated as an element of the government and public administration science theoretical basis. The institutional comparative methodological strategy as means of government and public administration mechanisms research is formulated. Main specific features of the machinery of government and public administration in the sphere of family relations subsystem are revealed.

Ключові слова: державне управління, публічне адміністрування, механізми державного управління як соціологічна категорія, механізми державно-управлінської діяльності, система механізмів державного управління, інституціонально-компаративна методологічна стратегія в науці державного управління, механізми державного управління сферою сімейних відносин.

Keywords: government, public administration, mechanisms of government and public administration as a sociological category, public affairs, aggregate machinery of public administration, institutional comparative methodological strategy in government and public administration science, machinery of government and public administration in the sphere of family relations.

ВСТУП

Важливою для вітчизняної науки проблемою є обґрунтування шляхів удосконалення механізмів державного управління, зокрібно в частині регулювання державною сфери сімейних відносин. У цьому контексті вельми актуальним є звернення до питань розвитку теоретичних уявлень про національні системи механізмів державного управління та їх окремі підсистеми в українській науці, що послідовно розглядається як ланка загальносвітової державно-управлінської науки.

ПОСТАНОВКА ЗАДАЧІ

Метою дослідження є виявлення ядра теоретичних уявлень про систему механізмів державного управління та його застосування для узагальнюючої характеристики підсистеми механізмів державного регулювання сфери сімейних відносин. Її було досягнуто шляхом розв'язання низки конкретних наукових завдань, що зводилися до наступного: охарактеризувати етапи розвитку наукових досліджень дер-

жавного управління та системи його механізмів в Україні; проаналізувати існуючу сукупність спеціальностей галузі науки "Державне управління" під кутом зору її подальшого вдосконалення; дослідити поняття механізмів державного управління як елемент теоретичної бази державно-управлінської науки та як соціологічну категорію; розглянути питання теоретико-методологічних підвалин дослідження механізмів державного управління; виявити специфіку підсистеми механізмів державного управління сферою сімейних відносин.

РЕЗУЛЬТАТИ

Для успішного подальшого розвитку галузі науки "Державне управління", зокрема в частині розгортання теоретичних і прикладних досліджень його механізмів, важливо проаналізувати й систематизувати процеси, що вже відбулися або ж розпочалися та тривають, і на підставі одержаних результатів виокремити етапи розвитку наукового дослідження державного управління та його механізмів в Ук-

раїні. Зрозуміло, що вони не відділяються один від одного "китайськими мурами". На початку кожного з нових етапів завершується цикл досліджень, які розгорталися на попередньому. Науковці просто повинні підхоплювати естафету, продовжуючи пошуки колег. Тобто межі подібних стадій розвитку мають насамперед символічний характер. І все ж їх проведення відображає істотні змістовні зміни у плінні наукової творчості.

З цієї точки зору перший етап характеризувався виникненням передумов для інституціалізації науки державного управління. Подією, що символізувала його завершення, стало офіційне запровадження галузі науки "Державне управління" в Україні, здійснене постановою Кабінету Міністрів України "Про затвердження переліку галузей науки, з яких може бути присуджений науковий ступінь" № 1328 від 29 листопада 1997 року [11, с. 111].

Змістом другого етапу було становлення державного управління в якості інституціалізованої, самостійної наукової галузі. Символом його закінчення стало підвищення в серпні 2003 р. статусу тепер уже Національної академії державного управління (НАДУ) при Президентові України. Підсумки дослідження державного управління та його механізмів протягом цього етапу було підбито в узагальнюючих працях, що побачили світ за редакцією В.Князева та В.Бакуменка [див.: 4; 5].

Нарешті, третій етап розвитку наукового дослідження проблем державного управління, зосібна системи його механізмів, триває. Хочемо передусім виділити наступний його результат. У виданому НАДУ "Енциклопедичному словнику з державного управління" (за ред. Ю.Ковбасюка, В.Трощинського, Ю.Сурміна) [див.: 7], в якому зроблено першу спробу систематизації термінів з державного управління в Україні, підкреслюється, що розуміння сутності державного управління зазнало еволюції внаслідок розвитку демократії та громадянського суспільства у світі та в нашій країні зокрема. Сьогодні аспект взаємодії держави і громадянського суспільства в державному управлінні є дуже важливим на відміну від традиційного бачення державного управління як організуючого і регулюючого впливу держави на суспільну життєдіяльність людей [13, с. 158]. Значущість наведеного висновку повною мірою поширюється на характеристику національних систем механізмів державного управління в усіх регіонах світу, зрозуміло, включаючи нашу країну.

Підсумки розвитку науки та практики державного управління в незалежній Україні було підбито у 8-томній "Енциклопедії державного управління" (ЕДУ), виданій у 2011 р., ключова роль у підготовці якої належить Національній академії державного управління при Президентові України та її регіональним інститутам. На статті, опубліковані в цьому ґрунтовному виданні, необхідно в першу чергу спиратися вітчизняним дослідникам під час розгляду будь-якої з числа проблем галузі науки "Державне управління" та всіх її спеціальностей.

Нагадаємо, що з 1997 по 2000 р. в Україні існували шість спеціальностей наукової галузі 25.00.00 — "Державне управління". У 2000 р. була скасована спеціальність "філософія державного управління" та частково, сказати б, поглинуті — переважно новоствореною спеціальністю "механізми державного управління" — такі спеціальності, як "організація та управління в державних установах", "регіональне управління" і "галузеве управління". Провідний вітчизняний теоретик і методолог державного управління В.Князев слушно наголошує на очевидності того, що така "трансформація" відбулася без достатнього наукового обґрунтування. На його думку, це можна пояснити (але не виправдати) рядом зовнішніх обставин, зокрема, технократичним мисленням і волюнтаристськими рішеннями "чиновників від науки" або (та) їх хибним розумінням "кон'юнктури" і "практичної доцільності" тощо, насамкінець, недостатніми кадровими та науково-експертними можливостями або ж просто тим, що наука державного управління ще молода і їй бракує необхідного досвіду [12, с. 382].

Фактичним підкріпленням наведеної позиції В.Князева та достатньо прозорим натяком щодо напрямів подальшого розвитку номенклатури спеціальностей наукової галузі є, на нашу думку, вже сама структура ЕДУ. Перші три томи присвячені відповідно теорії, методології та історії державного управління. Важливий внесок, зосібна, в характеристику механізмів державного управління роблять четвертий і п'ятий том, у яких ідеться про галузеве і територіальне

(включаючи підсистему місцевого самоврядування) управління. У шостому томі розглядаються питання державної служби; до речі, він єдиний точно відповідає науковій спеціальності, що тепер існує в Україні. У сьомому томі "Державне управління в умовах глобальної та європейської інтеграції" презентовано терміни, що стосуються змін національної системи державного управління під впливом факторів глобалізації та європейської інтеграції [див.: 9]; вважаємо, що відповідну проблематику доцільно досліджувати в межах самостійної наукової спеціальності "державне управління в умовах глобалізації та міжнародної інтеграції". Пропонований варіант назви розширює предметне поле досліджень, відбиваючи поточні глобалізаційні процеси та тенденції, і водночас підвищує ступінь узагальнення, дозволяючи органічно враховувати світовий досвід усіх різновидів інтеграції, а не лише її "європейської" у вузькому розумінні версії. Нарешті, восьмий том "Публічне врядування" має вочевидь синтетичний характер: у ньому увага зосереджується на принципових світових термінах світової та європейської практики державного управління, що відображають його демократизацію та підходи, притаманні так званому публічному адмініструванню [див.: 10]. На думку голови науково-редакційної колегії ЕДУ Ю.Ковбасюка, з якою ми повністю згодні, така архітектоніка ЕДУ має певні переваги; зокрема, вона поєднує основні напрями розвитку як галузі науки, так і практики державного управління [8, с. 7].

Вихідним пунктом характеристики механізмів державного управління повинно бути наукове тлумачення категорії "державне управління", яка є базовою для всієї академічної галузі. Провідні вітчизняні фахівці Ю.Ковбасюк і В.Бакуменко в ЕДУ визначають державне управління як діяльність держави (органів державної влади), спрямовану на створення умов для якнайповнішої реалізації функцій держави, основних прав і свобод громадян, узгодження різноманітних груп інтересів у суспільстві та між державою і суспільством, забезпечення суспільного розвитку відповідними ресурсами. Інакше кажучи, воно є способом функціонування й реалізації державної влади з метою становлення і розвитку держави. У світі існують якнайменше два різних підходи до розуміння змісту державного управління. У першому з них, так званому американському, зорієнтованому на всі процеси і функції управління в спектрі повноважень держави, державне управління розглядається як галузь, що включає законодавчу, виконавчу і судову гілки влади, а в другому, так званому європейському, державне управління розглядається як підгалузь права, фактично визначається як уся не законодавча та несудова діяльність держави, або ж як підказна виконавчо-розпорядча діяльність органів держави. Підкреслюється, що поступово відбуваються процеси поширення американського підходу на інші країни світу [13, с. 157]. Подібна еволюція, як підтверджує звернення до ЕДУ, є характерною і для вітчизняної державно-управлінської науки та практики.

Загальні питання теорії механізмів державного управління розглядалися у працях таких спеціалістів, як В.Бакуменко, М.Білінська, В.Голубь, В.Гошовська, В.Дзюндзюк, В.Князев, Ю.Ковбасюк, А.Колодій, М.Корецький, О.Коротич, В.Мамонова, Н.Мельтюхова, Н.Миронова, П.Надолішній, Г.Одінцова, О.Осауленко, О.Поважний, А.Попок, В.Рибкало, Є.Ромат, А.Сіцінський, В.Скуратівський, Ю.Сурмін, В.Трощинський, І.Хожило, В.Чига, С.Чукут та ін. Особливо хочемо виділити внесок В.Бакуменка (характеристика державно-управлінського процесу) [див., напр.: 1], Г.Одінцової (розробка уявлень про механізми державного управління як елемент теоретичного підґрунтя та методології наукової галузі), М.Білінської (розгортання культурального підходу до механізмів державного управління) [див., напр.: 2], В.Дзюндзюка (характеристика об'єкта державного управління; див. далі в цій статті).

Протягом нинішнього етапу розвитку державно-управлінської наукової думки в Україні проблематику механізмів державного управління всебічно розробляла група харківських дослідників на чолі з Г.Одінцовою, до якої входили В.Дзюндзюк, О.Коротич, Н.Мельтюхова, Н.Миронова. Цими вченими було ретельно опрацьовано базову категорію. Згідно з вихідним визначенням механізми державного управління — це способи розв'язання суперечностей явища чи процесу в державному управлінні, послідовна реалізація дій, які базуються на основоположних принципах, цільовій орієнтації, функціональній діяльності з викорис-

танням відповідних форм і методів управління. За формою подання механізм державного управління являє собою схематичне зображення статично-динамічного (структурно-функціонального) змісту процесу управління як взаємодії суб'єкта і об'єкта, єдності діяльності і відносин, функціонування певної системи чи підсистеми. Він відображає взаємозв'язок явищ, дій і заходів, результатом яких є узгодження інтересів, визначення цілей, розробка рішень та їх реалізація за допомогою ресурсів держави (влада, апарат, засоби та методи управління). Обов'язковими складовими кожного з механізмів державного управління є: цілі, принципи, функції, методи, інформація, технологія та технічні засоби [17, с. 375].

Вважаємо, що для справи розвитку вітчизняної державно-управлінської науки вельми корисним є залучення напрацювань напряму науки світової, що базується на послідовному трактуванні механізмів державного управління як соціологічної категорії (англ. *mechanisms of government and public administration as a sociological category*). Таке розуміння цієї категорії спирається на визначення державного управління (англ. *government*) як інституційної організації політичної влади в межах певної території, на його характеристику в якості інституціалізованого процесу, за допомогою якого реалізуються внутрішні та зовнішні аспекти державного суверенітету [23, р. 179—180]. У світовій науці цей термін вживається як такий, що охоплює весь апарат держави, включаючи органи виконавчої, законодавчої, судової влади, інститути державної служби, збройних сил тощо, його ланки всіх рівнів. Крім того, він часто використовується, так би мовити, у процесуальному сенсі, пов'язуючись із досягненням і застосуванням влади [21].

Саме звідси, на нашу думку, випливає синтетичне уявлення про механізми державного управління (англ. *mechanisms of government*) як окрему реальність, що не зводиться до державного управління в будь-якій іншій "іпостасі" та повинна виступати самостійним предметом наукового дослідження. Розглядаючи державне управління у вимірі публічного адміністрування (англ. *public administration*), експерти Програми розвитку ООН (ПРООН) оперують двома тісно взаємопов'язаними значеннями категорії: а) з одного боку, під державним адмініструванням розуміють сукупність механізмів (англ. *aggregate machinery*), тобто управлінську політику, правові норми, процедури, системи, організаційні структури, персонал і т. ін., що фінансуються з державного бюджету й відповідають за менеджмент діяльності виконавчої влади та її взаємодію з іншими зацікавленими суб'єктами, які представляють державу, суспільство й зовнішнє середовище; б) з другого боку, державне адміністрування трактується як менеджмент і реалізація всього комплексу державної діяльності, спрямованої на впровадження законів, указів, рішень центрального уряду й місцевих органів влади, та управління наданням державних послуг [20, р. 5]. На нашу думку, саме такий підхід завершує формування уявлень про сукупність механізмів державного управління як про систему, що своєю чергою складається з низки взаємопов'язаних підсистем.

Вважаємо, що до теоретико-методологічних підвалин дослідження механізмів державного управління повинна входити інституційно-компаративна методологічна стратегія (англ. *institutional comparative methodological strategy in government and public administration science*). Ця стратегія базується на органічному поєднанні двох дослідних методологічних напрямів. По-перше, йдеться про так званий інституційний аналіз, який передусім з'ясовує міру наявності в управлінні інституційних характеристик. Цей методологічний підхід будується на аналітичному використанні теорії соціальних інститутів і, насамперед, інституційних ознак. З точки зору інституційного аналізу, соціальні інститути являють собою організовані соціальні системи, які виконують певні функції, зі стійкою структурою, інтегрованими елементами. Вони включають у себе цінності, норми, ідеали, зразки діяльності і поведінки всіх суб'єктів інституціалізованого соціокультурного процесу [19, с. 34—35]. По-друге, передбачається сполучення інституційного аналізу з таким методологічним підходом, як компаративний (порівняльний) аналіз, що відіграє все більш вагому науково-практичну роль у дослідженні механізмів державного управління. Значущість компаративного аналізу для науки державного управління полягає у високих пізнавальних можливостях і гнучкості застосуван-

ня цього методу як дослідного інструменту. Виділяють такі основні напрями його використання: історико-генетичний, процесуальний, інституційний, міжрегіональний, міжнародний [3, с. 38].

Взагалі огляд вітчизняної та зарубіжної наукової літератури з державного управління виявляє нагальну потребу у здійсненні комплексного дослідження соціального, ціннісного, політичного, інноваційного та інформаційного чинників [14, с. 167-169] як джерел удосконалення механізмів державного управління в Україні. І, на нашу думку, стрижнем його методології має бути саме інституційна версія компаративного аналізу з наголосом на міжнародні порівняння.

Для побудови адекватної теорії механізмів треба науково визначити об'єкт державного управління. Під ним розуміють підсистему соціальної системи, що потребує державно-управлінського впливу, елементами якої є люди, їх колективи, що взаємодіють між собою з приводу реалізації індивідуальних (і групових), приватних, а також суспільних інтересів [6, с. 418]. У межах напряму наших власних наукових пошуків об'єктом державного управління є сфера сімейних відносин певного суспільства, базовими колективами якої є нуклеарні сім'ї, а поряд з індивідуальними інтересами власників кожного з родинних статусів велику роль відіграють інтереси сімей різних типів як малих соціальних груп.

Окремі підсистеми та аспекти функціонування системи механізмів державного управління, зосібна під кутом зору їхнього впливу на сімейні відносини, досліджували В. Бодров, В. Воротін, Н. Грицяк, О. Дацій, Н. Демедишина, І. Дробот, Л. Жаліло, О. Іваницька, О. Ігнатенко, М. Кравченко, О. Лебединська, О. Линдюк, В. Лобас, Т. Лукіна, С. Майборода, О. Мартинюк, А. Мерзляк, А. Мордвінов, В. Пастухова, Я. Радиш, О. Рогова, І. Розпутенко, В. Скуратівський, І. Солоненко, О. Шаптала, Н. Ярош та ін. У контексті своєї дослідної роботи хочемо відзначити вирішальний внесок В. Скуратівського у формування уявлень про сімейну політику, її місце і роль у сучасній системі механізмів державного управління [див., напр.: 18].

Відемо підкреслити, що взагалі різні підсистеми загальної системи державно-управлінських механізмів мають вельми істотну специфіку. Показовими з цієї точки зору є механізми державного управління сферою сімейних відносин (англ. *machinery of government and public administration in the sphere of family relations*). Ця підсистема механізмів державного управління охоплює всі механізми державно-управлінської діяльності (англ. *public affairs*), тобто як державної політики, що концентрується на опрацюванні та прийнятті рішень, так й адміністрування, що має за мету реалізацію рішень, упровадження політики [22, р. XXXI], в частині сімейних відносин певного суспільства. У даному випадку об'єктом державного управління є сфера сімейних (родинних) відносин. Її ядро становлять соціальні інститути шлюбу (англ. *marriage*) та сім'ї (англ. *family*, у певних випадках — *kinship*). Укладенню шлюбу зазвичай передують слідуванням такій моделі поведінки, як передшлюбне залицяння (англ. *courtship*). Функціонування згаданих соціальних інститутів у будь-якому суспільстві доповнюється сукупністю неінституціалізованих, позаінституційних елементів шлюбно-сімейних відносин. Нарешті, до складу цієї сфери, на нашу думку, у повному обсязі входять культурні системи споріднення (англ. *kinship systems*), подеколи вельми складні й розгалужені [докладніше див., напр., у: 15].

Специфіка механізмів державного управління сферою сімейних, або родинних, відносин полягає в тому, що державно-управлінська діяльність у цій царині є переважно регулятивною за характером, на відміну від тих галузей, де переважає застосування прямого адміністративного впливу. Можна сказати, що в частині публічного адміністрування, яке стосується родинної царини суспільного життя, держави використовують загальну систему управлінських механізмів. З цієї точки зору створювані в окремих країнах додаткові її елементи за соціальною природою не відрізняються від решти. Відмінність складають ті з них, що стосуються відповідної управлінської політики держав, тобто державно-управлінської сімейної політики (англ. *family policy*) [обґрунтування розгорнуто нами далі в: 16].

ВИСНОВКИ

Наукова новизна результатів дослідження полягає в наступному:

— змістовно охарактеризовано основні етапи розвитку наукових досліджень державного управління та системи його механізмів в Україні;

— доведено доцільність доповнення існуючого в Україні комплексу спеціальностей наукової галузі "Державне управління" спеціальністю "державне управління в умовах глобалізації та міжнародної інтеграції";

— поняття механізмів державного управління досліджено як загальносоціологічну категорію;

— обґрунтовано інституціонально-компаративну методологічну стратегію як перспективний методологічний напрям науки державного управління;

— показано специфіку підсистеми механізмів державного управління сферою сімейних відносин.

Теоретичне значення наведених положень обумовлюється тим, що вони закладають наукові підвалини вдосконалення підсистеми механізмів державного управління сферою сімейних відносин. Їхня практична значущість випливає з можливості та корисності застосування цих положень в інтересах розгортання наукових досліджень і практичної роботи з удосконалення відповідних ланок системи механізмів державного управління України. Подальші розробки з цієї теми, на нашу думку, мають бути пов'язані насамперед із поглибленням наукової характеристики вітчизняних механізмів державного регулювання сфери сімейних відносин як відносно самостійна система, що своєю чергою є підсистемою загальної системи механізмів державного управління українського суспільства.

Література:

1. Бакуменко В.Д. Державно-управлінський процес / В.Д.Бакуменко // Енциклопедія державного управління: у 8 т. / [Нац. акад. держ. упр. при Президентіві України; наук.-ред. кол.: Ю.В.Ковбасюк (голова) та ін.]. — Т. 1: Теорія державного управління / [наук.-ред. кол.: В.М.Князев (співголова), І.В.Розпутенко (співголова) та ін.]. — К.: НАДУ, 2011. — С. 164—166.

2. Білинська М.М. Культура / М.М.Білинська // Енциклопедія державного управління: у 8 т. / [Нац. акад. держ. упр. при Президентіві України; наук.-ред. кол.: Ю.В.Ковбасюк (голова) та ін.]. — Т. 1: Теорія державного управління / [наук.-ред. кол.: В.М.Князев (співголова), І.В.Розпутенко (співголова) та ін.]. — К.: НАДУ, 2011. — С. 327—329.

3. Голубчик Г.Д. Аналіз компаративний / Г.Д.Голубчик // Енциклопедія державного управління: у 8 т. / [Нац. акад. держ. упр. при Президентіві України; наук.-ред. кол.: Ю.В.Ковбасюк (голова) та ін.]. — Т. 2: Методологія державного управління / [наук.-ред. кол.: Ю.П.Сурмін (співголова), П.І.Надолішній (співголова) та ін.]. — К.: НАДУ, 2011. — С. 37—38.

4. Державне управління: [словник-довідник] / [за ред. В.М.Князева, В.Д.Бакуменка]. — К.: Вид-во УАДУ, 2002. — 225 с.

5. Державне управління: філософські, світоглядні та методологічні проблеми / [за ред. В.М.Князева]. — К.: Вид-во НАДУ; Міленіум, 2003. — 320 с.

6. Дзюндзюк В.Б. Об'єкт державного управління / В.Б.Дзюндзюк, О.Б.Коротич, Н.М.Мельтюхова, Н.С.Мирнова, Г.С.Одінцова // Енциклопедія державного управління: у 8 т. / [Нац. акад. держ. упр. при Президентіві України; наук.-ред. кол.: Ю.В.Ковбасюк (голова) та ін.]. — Т. 2: Методологія державного управління / [наук.-ред. кол.: Ю.П.Сурмін (співголова), П.І.Надолішній (співголова) та ін.]. — К.: НАДУ, 2011. — С. 418—419.

7. Енциклопедичний словник з державного управління / [уклад.: Ю.П.Сурмін, В.Д.Бакуменко, А.М.Михненко та ін.; за ред. Ю.В.Ковбасюка, В.П.Трошинського, Ю.П.Сурміна]. — К.: НАДУ, 2010. — 820 с.

8. Енциклопедія державного управління: у 8 т. / [Нац. акад. держ. упр. при Президентіві України; наук.-ред. кол.: Ю.В.Ковбасюк (голова) та ін.]. — Т. 1: Теорія державного управління / [наук.-ред. кол.: В.М.Князев (співголова), І.В.Розпутенко (співголова) та ін.]. — К.: НАДУ, 2011. — 748 с.

9. Енциклопедія державного управління: у 8 т. / [Нац. акад. держ. упр. при Президентіві України; наук.-ред. кол.: Ю.В.Ковбасюк (голова) та ін.]. — Т. 7: Державне управління в умовах глобальної та європейської інтеграції / [наук.-ред. кол.: І.А.Грицьк (співголова), Ю.П.Сурмін (співголова) та ін.]. — К.: НАДУ, 2011. — 764 с.

10. Енциклопедія державного управління: у 8 т. / [Нац. акад. держ. упр. при Президентіві України; наук.-ред. кол.:

Ю.В.Ковбасюк (голова) та ін.]. — К.: НАДУ, 2011. — Т. 8: Публічне врядування / [наук.-ред. кол.: В.С.Загорський (голова), С.О.Телешун (співголова) та ін.]; Львівський регіональний інститут державного управління Нац. акад. держ. упр. при Президентіві України]. — Львів: АРІДУ НАДУ, 2011. — 630 с.

11. Князев В.М. Галузь науки "Державне управління" / В.М.Князев // Енциклопедія державного управління: у 8 т. / [Нац. акад. держ. упр. при Президентіві України; наук.-ред. кол.: Ю.В.Ковбасюк (голова) та ін.]. — Т. 1: Теорія державного управління / [наук.-ред. кол.: В.М.Князев (співголова), І.В.Розпутенко (співголова) та ін.]. — К.: НАДУ, 2011. — С. 111-112.

12. Князев В.М. Наукові спеціальності державного управління / В.М.Князев // Енциклопедія державного управління: у 8 т. / [Нац. акад. держ. упр. при Президентіві України; наук.-ред. кол.: Ю.В.Ковбасюк (голова) та ін.]. — Т. 1: Теорія державного управління / [наук.-ред. кол.: В.М.Князев (співголова), І.В.Розпутенко (співголова) та ін.]. — К.: НАДУ, 2011. — С. 382—383.

13. Ковбасюк Ю.В. Державне управління / Ю.В.Ковбасюк, В.Д.Бакуменко // Енциклопедія державного управління: у 8 т. / [Нац. акад. держ. упр. при Президентіві України; наук.-ред. кол.: Ю.В.Ковбасюк (голова) та ін.]. — Т. 1: Теорія державного управління / [наук.-ред. кол.: В.М.Князев (співголова), І.В.Розпутенко (співголова) та ін.]. — К.: НАДУ, 2011. — С. 157—159.

14. Ковбасюк Ю.В. Джерела удосконалення державного управління / Ю.В.Ковбасюк, В.Д.Бакуменко // Енциклопедія державного управління: у 8 т. / [Нац. акад. держ. упр. при Президентіві України; наук.-ред. кол.: Ю.В.Ковбасюк (голова) та ін.]. — Т. 1: Теорія державного управління / [наук.-ред. кол.: В.М.Князев (співголова), І.В.Розпутенко (співголова) та ін.]. — К.: НАДУ, 2011. — С. 167—169.

15. Кондратюк Т.В. Загальносоціологічні підвалини дослідження сфери сімейних відносин як об'єкта державного управління / Т.В.Кондратюк // Статистика України. — 2009. — № 3. — С. 124—128.

16. Кондратюк Т. Концептуальні засади міжнародного досвіду провадження сімейної політики держави / Т.Кондратюк // Вісник Національної академії державного управління при Президентіві України: Науковий журнал. — 2011. — № 3. — С. 212—220.

17. Одінцова Г.С. Механізми державного управління / Г.С.Одінцова, В.Б.Дзюндзюк, Н.М.Мельтюхова, Н.С.Мирнова, О.Б.Коротич // Енциклопедія державного управління: у 8 т. / [Нац. акад. держ. упр. при Президентіві України; наук.-ред. кол.: Ю.В.Ковбасюк (голова) та ін.]. — Т. 2: Методологія державного управління / [наук.-ред. кол.: Ю.П.Сурмін (співголова), П.І.Надолішній (співголова) та ін.]. — К.: НАДУ, 2011. — С. 375—376.

18. Скуратівський В.А. Політика сімейна / В.А.Скуратівський, А.М.Мельничук // Енциклопедія державного управління: у 8 т. / [Нац. акад. держ. упр. при Президентіві України; наук.-ред. кол.: Ю.В.Ковбасюк (голова) та ін.]. — Т. 4: Галузеве управління / [наук.-ред. кол.: М.М.Іжа (співголова), В.Г.Бодров (співголова) та ін.]. — К.: НАДУ, 2011. — С. 514—516.

19. Сурмін Ю.П. Аналіз інституційний / Ю.П.Сурмін // Енциклопедія державного управління: у 8 т. / [Нац. акад. держ. упр. при Президентіві України; наук.-ред. кол.: Ю.В.Ковбасюк (голова) та ін.]. — Т. 2: Методологія державного управління / [наук.-ред. кол.: Ю.П.Сурмін (співголова), П.І.Надолішній (співголова) та ін.]. — К.: НАДУ, 2011. — С. 34—36.

20. Definition of basic concepts and terminologies in governance and public administration: Note by the Secretariat E/C. 16/2006/4 / Committee of Experts on Public Administration. — New York: United Nations Economic and Social Council, 2006 (5 January). — [15 p.]

21. Gow J.I. Government [Електронний ресурс] / J.I.Gow // The Canadian Encyclopedia / Historica Foundation of Canada. — 2011. — Режим доступу до статті: <http://www.thecanadianencyclopedia.com/index.cfm?PgNm=TCE&Params=A1ARTA0003347>.

22. International encyclopedia of public policy and administration / [editor in chief J.M.Shafritz]. — Boulder (Colorado): Westview, 1998. — 4 v. — XXXII, 2504 p.

23. Lexicon of terms and concepts in public administration, public policy and political science / [supervised by K.E.McVicar]. — [2nd ed.]. — Kyiv: Osnovy, 1998. — 448 p.

Стаття надійшла до редакції 28.11.2012 р.